

**תכנית אסטרטגיות הוראה להקניית קריאה וכתיבה
לילדים עם צרכים תקשורתיים מורכבים**

ידידה לוין שטרנברג, מרכז 'אומר' עזר מציון ©

תכנית 'סימן קריאה'

הינה תכנית אסטרטגיות הוראה להקניית קריאה וכתיבה לילדים עם צרכים תקשורתיים מורכבים.

התוכנית פותחה על ידי ידידה לויין שטרנברג, קלינאית תקשורת ממרכז 'אומר' לתקשורת תומכת וחליפית, עזר מציון.

מטרת התוכנית: להתאים לילדים עם צרכים תקשורתיים מורכבים (עם קשיים משמעותיים בהפקת דיבור) דרכי הוראה לרכישת מיומנויות אורייניות.

כלי עזר לתוכנית:

- **חוברת זו**, אשר כוללת את העקרונות והאסטרטגיות להוראת אוריינות לילדים עם צרכים תקשורתיים מורכבים
- **יישום 'סימן קריאה' בתוכנת הגריד 3 במחשב ובאפליקציית הגריד באייפד** – יישום זה כולל תרגול של מודעות פונולוגית עם פלט קולי והקלדה במקלדות מונגשות. ניתן להוריד ללא עלות מ'אתר קהילה' בגריד. זמין בעברית ובערבית
- **קופסת כרטיסי אותיות** – לפי עיקרון התזכורת האקוסטית – ניתן לרכישה דרך חברת 'דיבור'

התוכנית כוללת עקרונות ואסטרטגיות הוראה ולא שיטת הוראה בפני עצמה ולכן התוכנית מתאימה ליישום במקביל לשיטות הוראת קריאה וכתיבה מגוונות.

קיימת התייחסות לשני שלבים עיקריים בהתפתחות האוריינות:

- א. פיתוח 'ניצני אוריינות'
- ב. אוריינות קונבנציונאלית - רכישת קריאה וכתיבה מפענחת: מודעות פונולוגית, קריאת צלילים ומילים, כתיבת צלילים ומילים

התוכנית מבוססת על ספרות מקצועית שבה נטען כי לילדים לא מדברים קושי אופייני ברכישת קריאה וכתובה משני סוגי גורמים:

- **גורמים עקיפים:** דלות בחשיפה לשפה בכלל ולחומרים אורייניים בפרט, קומורבידיות עם לקויות חושיות, מוטוריות וקוגניטיביות נוספות ורמת ציפיות נמוכה מהסביבה .
- **גורמים ישירים:** החוסר בדיבור עלול לפגוע באסטרטגית 'המלמול הפנימי' המסייעת לילד לשמר פריטים צליליים בזיכרון השמיעתי לטווח קצר. קושי זה עלול להקשות מאוד על פעילות זיכרון העבודה ההכרחית לצורך ביצוע מטלות של מודעות פונולוגית, פענוח ואיות של כתב .

לצורך השתתפות בתוכנית על התלמיד להיות:

1. בעל שליטה ב'עיפרון אלטרנטיבי' (כלומר יכול לבחור אותיות בדרך נגישה כלשהי)
2. בעל יכולת להפנות קשב להתערבות מובנת לאורך זמן השיעור (סיפוק תנאי קשב, ויסות ויציבה מותאמים). המלצות מפורטות בנושא זה מופיעות בסוף המסמך .

אסטרטגיות הוראה – לשלב האוריינות הקונבנציונאלית:

1. **שימוש בהפקות קוליות של התלמיד** – במהלך לימוד קריאה וכתיבה, יש לעשות שימוש מקסימלי בהפקות הקוליות של התלמיד, גם אם הן מינימאליות. הסיבה לכך היא שההפקות העצמיות גם מחייבות אותו ללמוד באופן אקטיבי, גם מעודדות אותו לדמיין את עצמו מפיק ו'ממלמל' באופן פנימי את הצלילים, וגם מאפשר פידבקלמורה לגבי הצלחה במשימה (לדוגמא, במטלה של חלוקת מילים לצלילים, מספר ההפקות הקוליות של התלמיד צריך לתאום את מספר הצלילים במילה). בהוראת עיצורים או תנועות, נתחיל מהצלילים שהתלמיד מסוגל להפיק.
2. **שימוש בפלט קולי** – שימוש במכשיר פלט קולי סטטי (כמו ה-Step by step), או של מכשיר פלט קולי אלקטרוני (כמו תוכנת מחשב או אפליקציה באייפד). יתרון הפלט הקולי הוא בעיקר ביכולת לדמות את השינון הקולי העצמאי של הילד ולתמוך בזיכרון השמיעתי לטווח קצר, ללא תלות בדיבור של המורה.
3. **שימוש בדיבור פנימי** – עידוד התלמיד באופן מודע 'להגיד בלב', אימון מכוון שלהפקה קולית ואחר כך הפקה פנימית שקטה. קבלת פידבק תמידי מהתלמיד ('אמרת בלב')?
4. **שימוש במיפוי תחושת של הפקת הצלילים** – עבור צלילים שהתלמיד לא מפיק, מומלץ להשתמש במיפוי תחושת בעזרת אצבעות המורה על גבי הפנים של התלמיד (בדומה לאסטרטגיות של טיפולי היגוי), בליווי 'דיבור פנימי' כדרך נוספת לסייע לתלמיד לדמיין את הרצף הפונולוגי הנלמד.
5. **שימוש בתומכי זיכרון מותאמים** – בלמידת עיצורים ותנועות יש להסתמך על תומכי זיכרון המותאמים לתלמידים עם קשיים משמעותיים בדיבור. בשל כך, כרטיסי האותיות של התוכנית, כוללים מתזכרים המקשרים בין האות לבין צליל אקוסטי מוכר (לדוגמא, האות ח' עם נחירות) בניגוד לקישור המסורתי בין אות למילה הפותחת בה (קישור הדורש מיומנות מודעות פונולוגית של זיהוי צלילי פותח, שלא תמיד מפותחת בשלב זה בקרב ילדים עם קשיים משמעותיים בהפקת דיבור). מומלץ לעשות כול שימוש מותאם אחר, כגון ג'סטות ידניות מתזכרות וכדומה, בהתאם ליכולותיו ולצרכיו של התלמיד.

עקרונות הוראה

- א. הוראה מקבילה** - יש לחלק כול מפגש למידה כך שיכלול במקביל תרגול של מודעות פונולוגית, קריאה וכתובה (או איות). מדובר בשלוש מיומנויות התומכות אחת בשנייה וצריכות להתפתח במקביל. לילדים עם קשיים בהפקת דיבור, נטייה לפתח פערים בין התחומים, כמו נטייה להצליח יותר באיות מאשר בקריאה בשל הקושי בתמיכה בזיכרון לטווח קצר. חשוב מאוד להקפיד שלא יפתחו פערים בין המיומנויות
- ב. הדהית תיווך** – תלמידים עם קשיי דיבור נוטים להישען מאוד על הגית המורה ועל תמיכות ויזואליות. רבים מהם מתקשים מאוד ללמוד להישען על הערוץ השמיעתי שלהם. לכן, חשוב מאוד לתכנן תכנית הוראה שכוללת בהדרגה הורדה של תיווך ושל רמיזות. לדוגמא, במטלת זיהוי עיצור המורה יכול בהדרגה להוריד את תמיכת האיור של האות, את הישענות התלמיד על צורת הפה והשפתיים ועל הדגשה אודיטורית (כמו הארכה של הצליל) ולהגיע למצב שבו המורה הוגה את הצליל בהגיה רגילה, תוך הסתרת הפה שלו, והתלמיד מצביע על האות המתאימה.
- ג. חווית הצלחה מיידית ושימור מוטיבציה** – תלמידים עם קשיים התפתחותיים שונים יתקשו מאוד לשמר מוטיבציה במסגרת שיעור מובנה של קריאה וכתובה ויתקשו להבין את הערך שבלמידה הזו. לכן, חשוב מאוד לתת חוויות של קריאה וכתובה משמעותיות. הילד 'כותב' ו'קורא' מילים המשמעותיות עבורו כבר מהשיעור הראשון. ניתן לשלב סמלים או השלמה של המורה כדי שהילד יחווה חוויות הצלחה מהשיעורים הראשונים.

התנאים לפיהם נקבע אם תלמיד מתאים לשלב האוריינות הקונבנציונאלית, או שיש קודם לכן להתאים לו תכנית של פיתוח ניצני אוריינות :

בהסתמך על 4 התנאים שמציבים אריקסון וקופנהבר בספרם 'אוריינות מעשית לכולם (2020) נתאים תכנית של פיתוח ניצני אוריינות לתלמידים אשר אינם עונים בחיוב על כל 4 השאלות הבאות:

1. האם התלמיד מכיר את רוב האותיות רוב הזמן?
2. האם התלמיד משתתף פעיל בקריאה משותפת של ספר?
3. האם התלמיד בעל מיומנות העברת מסרים משמעותיים בשיחה? (כלומר יכול להביע את עצמו במילים או בסמלים)
4. האם התלמיד מבין שכתובה מערבת אותיות ומילים? (מנסה להרכיב מילים באמצעות אותיות)

במידה והתלמיד מתאים, בשלב זה, לתוכנית פיתוח ניצני אוריינות, מומלץ להשתתף בהשתלמות בנושא ולעייין בסעיף הנפרד העוסק בנושא זה בהמשך המסמך.

המלצות להנגשת השיעור באופן שיאפשר גיוס קשב ויכולות למידה

מקסימליות:

תהליך רכישת הקריאה והכתיבה הוא תהליך מאתגר מאוד עבור תלמידים עם קשיי דיבור. בשל כך, יש חשיבות רבה במתן תנאים אופטימאליים ללמידה:

- **נוחות פיזית:** יש להקפיד על כך שהתלמיד לא כאוב או מוטרד מאור או רעש חזקים, ושיש לו דרך תקשורתית לדווח על אי נוחות, צורך ללכת לשירותים, עייפות, צמא וכו'. במידת הצורך, ניתן להכין סרגל מסרים של דיווח על קושי שיהיה זמין לתלמיד במהלך השיעור.
- **מנח:** יש להקפיד על הושבה יציבה ונוחה, המאפשרת לתלמיד להסתכל לאורך זמן וללא מאמץ בעזרי הלמידה ולהפעיל אותם בצורה מיטבית.
- **מנח חומרי הלימוד:** יש להקפיד להציב את חומרי הלימוד באופן שהתלמיד יכול להסתכל עליהם ללא מאמץ לאורך זמן: להציב את העזרים בגובה העיניים ובאופן מקביל לפי הצורך.
- **מסיחים:** חשוב להקפיד על למידה בסביבה שקטה וכמה שיותר 'נקיה' ממסיחים.
- **אקטיביות:** אופי השיעור צריך לאפשר מקסימום אקטיביות והשתתפות של התלמיד ומינימום פסיביות וצפייה במורה. כחלק מזה יש לאפשר לתלמיד כמה שיותר בחירה
- **מוטיבציה:** התלמיד חייב להיות מגויס ומעוניין בתהליך למידת הקריאה והכתיבה בכלל ובחומרי השיעור הספציפי בפרט. חשוב להכיר את התלמיד ולהשתמש בגורמי מוטיבציה ובגירויים מעוררי עניין כגון בדיחות, הומור, ודימויים מעולמו הקרוב (לדוגמא, אם התלמיד מאוד אוהב לאכול, אפשר לקחת שמות של מאכלים ולתרגל חלוקת מילים לצלילים תוך כדי יצירת דימוי של 'לחתוך ולחלק אוכל' ו'לראות כמה חתיכות יש ולמי זה יספיק').
- **מתן זמן תגובה:** מכיוון שמדובר בעבודה קוגניטיבית מורכבת, חשוב מאוד במהלך השיעור, לתת לתלמיד זמן תגובה ולא להציף אותו מיד בחזרה שוב ושוב על השאלה או המשימה.
- **אורך השיעור:** כדי לשמור על ערנות מקסימלית, חשוב לבדוק מה משך הזמן שמתאים לתלמיד. ככלל, עדיפים שיעורים קצרים (25-30 דקות ואף 10 דקות) מספר פעמים בשבוע משיעורים ארוכים ומעטים.

תכנית התערבות לפיתוח 'ניצני אוריינות' לתלמידים עם צרכים תקשורתיים מורכבים:

בהסתמך על 4 התנאים שמציבים אריקסון וקופנהבר בספרם 'אוריינות מעשית לכולם' (2020) נתאים תכנית של פיתוח ניצני אוריינות לתלמידים אשר אינם עונים בחיוב על כול 4 השאלות הבאות:

1. האם התלמיד מכיר את רוב האותיות רוב הזמן?
2. האם התלמיד משתתף פעיל בקריאה משותפת של ספר?
3. האם התלמיד בעל מיומנות העברת מסרים משמעותיים בשיחה? (כלומר יכול להביע את עצמו במילים או בסמלים)
4. האם התלמיד מבין שכתובה מערבת אותיות ומילים? (מנסה להרכיב מילה באמצעות אותיות)

במידה ונענה בשלילה לפחות לאחת מהשאלות הללו, נתאים לתלמיד תכנית לפיתוח 'ניצני אוריינות'. רק לאחר מכן, נוכל לעבור לתוכנית של למידת קריאה וכתובה מפענחת (שלב האוריינות הקונבנציונאלית).

תכנית התערבות בשלב פיתוח 'ניצני אוריינות' עבור ילדים עם צרכים תקשורתיים מורכבים:

התוכנית כוללת שתי דרכי הקניה:

- חשיפה – טבעית, יומיומית, מעוררת עניין, מעודדת חקירה עצמאית
- התערבות טיפולית ישירה ומתווכת

חשיפה:

חשוב מאוד לחשוף את התלמידים כמה שניתן לחומרים אורייניים בסביבתם הטבעית באופן מתמיד:

בשלטים והוראות על גבי קירות הכיתה, מתכונים של הכנת מזון, פתקי מסרים והודעות, שליחת הודעות טקסט דרך מכשירים אלקטרוניים, דפדוף עצמאי בספרים וחברות ועוד

המפגש עם החומרים האורייניים חייב להיות מעניין ומושך, התלמיד צריך ליהנות מהפקת המשמעות מתוך הכתוב התנסות עצמאית עם חומר אורייני.

גם תלמידים עם קשיים מוטוריים בדפדוף בספרים יכולים להתנסות באופן עצמאי על ידי הנגשת ספרים. לדוגמא, שימוש בספרים קשיחים קלים לדפדוף, ספרים וירטואליים, האזנה לספרים מוקלטים ועוד.

התנסות בשרבוט:

התלמיד צריך להתנסות בחוויה בה הוא מייצר רצף כתוב שניתן לייחס לו משמעות (גם אם לא כתב רצף תקין של מילים). ההתנסות בשרבוט החופשי יכולה להתבצע בעיפרון או ב'עיפרון אלטרנטיבי' (מקלדת וירטואלית או מונגשת לדוגמא) שצריך להיות זמין לשימוש עצמאי (לכן, בלוחות התקשורת של התלמיד צריכה להיות אפשרות לדלג באופן זמין למקלדת).

באופן מובנה, ניתן להציע נושא שעליו נכתוב (לדוגמא, אוכל שאני אוהב, או מה נקנה בסופר), לתת לתלמיד לייצר רצף כלשהו של אותיות עם המקלדת ולתת פרשנות למה שכתב (לנסות להפוך את האותיות שבחר למשהו שניתן לקשר לנושא. לדוגמא, אם התלמיד כתב 'מממ' ניתן לומר "כתבת מממ, אתה בוחר משהו טעים..." מומלץ להשתמש במקלדות עם פלט קולי, אשר נותנת פידבק קולי של צלילי האותיות, כאשר התלמיד בוחר באות, גם אם באופן אקראי).

חשיפה למילים גלובליות:

מלבד היכרות עם השם של התלמיד, אין צורך בשינון מילים באופן גלובלי (אין לכך יתרון מעשי), אך לשם ההיכרות עם העיקרון האורייני, ניתן להצמיד תגי מילים שלמות לחפצים שונים בסביבה הטבעית (על הכיסא לשים שלט עם המילה 'כיסא').

השתתפות פעילה בקריאת ספר:

בחירת ספר מוכר ואהוב, וספרים שיש בהם הומור

קריאה חזרתית פעמים רבות של אותו הספר, בכל פעם מדגישים ומשוחחים על נושא אחר שעולה מהסיפור.

הדרך לשוחח על הספר בזמן הקריאה המשותפת: להעיר – לשאול – להגיב:

הערות: דעה או תיאור (וואוו! איזה גדול!) שיתוף וחיבור ליומיום (גם לי יש כדור בבית, גם אני אוהבת בלונים) הצבעה: הנה עוד אחד!

שאלות: בחירה (איזה צבע אתה הכי אוהב?) חיבור ליומיום (גם לך יש כלב בבית? גם אתה הלכת עם אמא לגינה?) לא לשאול שאלות הבנה, כדי לא ליצור חוויה של 'בחינה'

תגובות: חיזוק של מה שהילד הביע (חזרה על מה שאמר, התפעלות והרחבה)

הילד נחשב כקורא שותף כשהוא עצמו מעיר, שואל ומגיב באופן טבעי בזמן הסיפור.

בנוסף, כאשר אנו קוראים את הספר נצביע על הכתב תוך כדי הקריאה, כדי להפנות את תשומת הלב של התלמידים לקשר בין מה שאנו קוראים לכתב בספר. ניתן לשוחח מעט על האותיות (הנה אות מהשם שלך, בוא נחפש עוד אות כזו), או על מילים כתובות שחוזרות על עצמן בספר.

מומלץ לכתוב ביחד עם הילד ספר עליו ובו להכניס תצלומים של הילד עצמו ותחומי עניין שלו.

חשיפה למיומנויות אורייניות דרך סמלים, כדי להקנות עקרונות אורייניים:

- הבנה שסימן גרפי = משמעות
- התאמה חד-חד ערכית בין סמל 1 למשמעות אחת
- מעקב רציף מימין לשמאל ומלמעלה למטה
- התנסות בהסרה והוספה של מרכיבים המשפיעים על המשמעות
- התנסות במטלות אורייניות של מתיחת קו, הקפה בעיגול, מחיקה וכו'.

אז זה ניתן לעשות דרך בניית רצפי סמלים כליווי לדקלומים מוכרים, כליווי לכתיבת מטלות, תיאור חוויה או הנגשה של הכתוב בספרים.

הקניית היכרות עם אותיות הא-ב:

הקניית כול אות באופן רב ערוצי:

- צליל אקוסטי מתזכר (לדוגמה רררר כמו קול של טרקטור)
- חוויה תנועתית ('נסיעה' לאורך 'כביש' על רצפת הכיתה בצורך ר')
- חוויה תחושתית במגע, בצליל (השמעת הצליל בפלט קולי, הסעת טרקטור צעצוע על הגן בצורת ר')
- משחק וחוויה (משחקי זיכרון להתאמת האות ר' לחפצים מרעשים)
- זיהוי מבין מסיחים (זיהוי האות ר' בתוך דף הכולל צורות גרפיות שונות או אותיות אחרות)
- התאמת אות לצליל (בחירה במקלדת בר' כאשר נשמע הצליל המתאים, לעומת צלילים אחרים שמושמעים)
- חשיפה למילים עם צליל פותח (למרות שיתכן שאין עדיין מודעות פונולוגית מפותחת, ניתן לחשוף למילים שמתחילות בר' – ראש, רכבת, רימון...)

סיכום דרכי התערבות לשלב פיתוח ניצני אוריינות:

- חשיפה וזמינות בסביבה הטבעית לחומר אורייני
- התנסות בשרבוט והפקת משמעות ממנו
- השתתפות פעילה בקריאת סיפור
- השתתפות פעילה ב'כתיבה' ו'קריאה' בסמלים
- היכרות חווייתית עם אותיות הא-ב